

ביאורים

מערכת החוקים ('דת נימוסית') שיש בכל חברה אנושית מתבססת על ההבנה שיש לאדם בחירה חופשית. לולי ההכרה שלאדם יש בחירה חופשית לא הייתה כל סיבה לחוקק חוקים ולהעניש את מי שעובר עליהם, כיוון שזה כלל לא בידי האם לעשותם. לכן, על מנת לשמור על סדרי חיים תקינים ויעילים, מקימה כל חברה מערכת מסודרת של חוקים ועונשים, ובנוסף ממנה אנשים שיהיו אחראים על ביצוע ואכיפת החוקים. עיקרון זה הוא ברור ומובן לכל אדם, גם זה שאינו מאמין שיש בורא לעולם.

לאור הנכתב לעיל, כותב רבי יוסף אלבו, שהבחירה החופשית היא איננה עיקר מעיקרי האמונה. הבחירה עומדת ביסוד כל מערכת חוקים אנושית ולא רק אלוהית, ואילו עיקרי האמונה הם דווקא יסודות המתאימים רק לדת שמגיעה מאלוהים. רבי יוסף אלבו נותן לכך דוגמא נוספת מהמושג 'מושכלות ראשונות'. ישנם דברים שאדם יודע אותם מטבע שכלו, ידיעות יסודיות שלא נתונות לערעור או סימני שאלה, והן הנקראות 'מושכלות ראשונות'. אלו מושגים יסודיים ומוחלטים. דוגמא למושכל ראשון הוא שדבר שלם יותר גדול מחצי של אותו דבר. כמו שלא נאמר על ה'מושכלות הראשונות' שהן שורשים לתורה האלוהית מכיוון שהן לא ייחודיות לה אלא לכל מערכת חוקים אנושית, כך גם ביחס לבחירה. למרות שהאמונה בדבר הבחירה החופשית היא יסודית, אין היא מייחדת את הדת האלוהית ולכן לא מנאה הרמב"ם כאחד משלושה עשר העיקרים.

הרחבות

• אקסיומת הבחירה החופשית

אם אין העובר ברשות עצמו לעשות מה שירצה? הבחירה החופשית היא יסוד גדול. רק לאחר שמקבלים אותו אפשר להבין את עניין הציווי, השכר והעונש במצוות התורה.

הרב קוק בספרו 'אורות התשובה', מתייחס להנהגה עליונה יותר הקיימת במציאות, בה אין בחירה חופשית. הנהגה זאת סותרת את הנהגת הבחירה והיא נשגבת מבינתנו. השכל האנושי אינו יכול להכיל שתי מציאויות הפוכות הסותרות אחת את השנייה. זו מגבלה אנושית, אולם אצל הקב"ה אין מגבלה כזו. כיוון שהנהגה זאת היא מעבר להבנתנו, יש לעסוק בה בעדינות ובזהירות יתירה. עם זאת, אומר הרב קוק, לאחר ששבנו בתשובה על העברה, לאחר שמיצינו את כוחנו מבחינת הבחירה האנושית - יש מקום להתבונן ולהעמיק, להיפגש עם רובד גבוה יותר.

הקב"ה מנהיג את עולמו גם על ידי מציאות הרע: "יוצר אור ובורא חשך עשה שלום ובורא רע" [ישעיה מה, ז]. הנהגה זו לא מתאימה להשגתו של האדם שחי בעולם של בחירה, ועל האדם לבחור בדרך הטובה מתוך התעלמות מוחלטת מאותה הנהגה עליונה.

כאשר אדם חוזר בתשובה שלימה על מעשיו ומתחרט, הוא מבטל את רצונו האישי שהיה באותו מעשה. בכך הוא מגלה שהרע שנעשה על ידו אינו שייך לו; כוחה המיוחד של התשובה, שניתנה לנו בחסד ה', גורמת שחרטה מבטלת את המעשה מלכתחילה כאילו לא היה. בשלב זה של תשובה שלימה, המעשה כביכול אינו שלו אלא שייך לסדרי הנהגת ה' את העולם. אותו רע כמונח נחשב לגבינו רע, אך ביחס לה' גם דבר כזה הוא טוב.

למעשה, כמובן שצריך לחזור בתשובה ולהתחרט מעומק הלב על העברה. אין לנו יכולת להשיג בשכלנו כיצד התקיימה העברה בליט ברירה, ומבחינתנו כל עברה היא תמיד מתוך בחירה אנושית, ולכן מוכרחים לעשות תשובה. אחרי מעשה התשובה, ולפי עומק התשובה, מחברים את הצד הטוב של אותו מעשה אל כל הצד של החיים הנובע מהבחירה, וזוהו מתקנים את העולם [אורות התשובה טז, א1].

פרק השיעי

התחלות ° הדת הנמוסית ושרשיה הן הבחירה ° והתכלית °. וזה גלוי ומבאר - כי המונח הנמוס °, למה יניח ° הענישים לעוברים על דברי הנמוס, אם אין העובר ברשות עצמו לעשות מה שירצה? ° וכן המלך או המנהיג-המדינה, היאף יהיו יכולים להכריח האנשים על עשיית הפעולות הטובות, אם אין האנשים ברשות עצמם להרע או להיטיב? ° ואף המכחישים השקר-והעניש הנפשי, יודו על-היות הבחירה מחלטת ביד האדם, ושאינו לו מעיק עליה, ובה יוכל לבחור מה שירצה ולכן פעולותיו אל תכלית-מה °. ולזה יאמרו שהוא מן-ההכרח שייסדר נמוס מחכם או חכמים להגביל הנאה והמגנה והעול והישר בין אנשי המדינה, ויושם עליהם קצין שוטר ומושל להכריח העם על התמדת הישר בין האנשים והסרת העול, כדי שישלם על-ידי הקבוץ המדיני באופן נאות.

ולזה הוא מבאר שלא כן יפה מי ששם הבחירה והתכלית התחלות לדת האלהית. כי אף-על-פי שהבחירה קודמת לה בהכרח, איננה התחלה אליה במה שהיא אלהית; אבל היא התחלה אליה מצד שהיא התחלה לכל הפעולות וההסקמות האנושיות והנהגות הנמוסיות שיתקן בהן הישוב המדיני, שאי-אפשר זולתה. וכמו שלא נאמר שהמשפלות הראשונות ° התחלה לדת האלהית, ואף-על-פי שהן קודמות אליה בתורתן להיותן קודמות לכל למידה ולמוד וכל ידיעה; פן הבחירה, אף-על-פי שהיא בהכרח שרש לדת האלהית, איננה התחלה אליה במה שהיא אלהית. ולזה לא מנאה הרמב"ם ז"ל בכלל העקר, עם-היותו אומר שהוא עקר הכרחי לתורה אלהית, כמו שכתבנו בפרק שלישי, לפי שלא נמנו בעקרים אלא אותם שהם עקרים לדת האלהית במה שהיא אלהית.

שורשי הדת
הנימוסית
הם הבחירה
והתכלית

בדת האלוהית
הבחירה אינה
עיקר